

основан конный завод, с 1861 г. здесь разводились лучшие породистые лошади.

Под руководством профессора Э. Ф. Рого в 1847 г. был основан дендрарий под первоначальным названием «древесный питомник» на площади 14,5 гектаров. Позднее в состав дендрария была включена дубрава, ее площадь предположительно составляла около 90 гектаров [16, с. 69].

В институтском отчете за 1857–1858 гг. подчеркивалось, что «если сравнить легкость, с какою в Дерптском университете приобретается степень кандидата по агрономическим наукам, с тем путем репетиций и экзаменов, который горские студенты должны проходить для получения степени агронома, то понятно, почему молодой литвин, особенно с состоянием, поедет в Дерпт» [17]. Также отмечалось не только прилежание, но и поведение студентов ГЗИ: «У них нет выпренности и кичливости, как это часто замечается у студентов германских или им сродного уклада. Обходительны, вежливы, даже предупредительны. Из 112 человек более 90 не заслуживают ни малейшего упрека» [18].

Таким образом, в Горы-Гореском земледельческом институте были созданы все условия как для теоретической, так и практической подготовки профессионалов высокого уровня. По всем пунктам Положения 1848 г. были проведены соответственные преобразования, осуществлялись мероприятия и функционировали инстанции на всех этапах обучения – от современных химических, физических и др. модельных кабинетов для классных занятий до учебной фермы с собственным опытным полем.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

1. Цитович, С. Г. Горыгореский земледельческий институт – первая в России высшая сельскохозяйственная школа (1836–1864) / С. Г. Цитович. – Горки, 1960. – 276 с.
2. Высочайше утвержденное положение о Горыгореском земледельческом институте и состоящих при нем земледельче-

ском училище и учебной ферме, 30 июня 1848 г., № 22414 // Полн. собр. зак. Рос. имп. – 1848. – Т. 23. – С. 455–463.

3. Мещерский, И. И. Высшее сельскохозяйственное образование в России и за границей / И. И. Мещерский. – СПб., 1893. – 403с.
4. Винер, В. В. Краткий обзор истории Горы-Гореского Земледельческого института / В. В. Винер // Записки Горы-Гореского сельскохозяйственного института. – Горки, 1924. – Т. 1. – С. 9–21.
5. Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ). – Фонд 2260. Оп. 1. Д. 310. Л. 277.
6. НИАБ – Ф. 2259. Оп. 1. Д. 1 067. Л. 1–6.
7. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга (далее – ЦГИА СПб). – Ф. 994. Оп. 1. Д. 10. Л. 77–78.
8. ЦГИА СПб. – Ф. 994. Оп. 1. Д. 7. Л. 48.
9. ЦГИА СПб. – Ф. 994. Оп. 1. Д. 11. Л. 167.
10. НИАБ – Ф. 2259. Оп. 1. Д. 766. Л. 390.
11. ЦГИА СПб. – Ф. 994. Оп. 1. Д. 32. Л. 6.
12. Выставка при Горыгореском земледельческом институте, в м. Горках Могилевской губернии // Журн. Мин. гос. имуществ. – СПб., 1850. – № 7–12. – С. 141–157.
13. НИАБ – Ф. 2259. Оп. 1. Д. 1492. Л. 15–25.
14. НИАБ – Ф. 3266. Оп. 1. Д. 374. Л. 126–140.
15. Объявление от Горыгореской учебной фермы // Журн. Мин. гос. имуществ. – СПб., 1850. – № 4–6. – С. 96–98.
16. Лившиц, В. М. Горы-Гореский земледельческий институт (1836–1864 гг.): Выдающиеся ученые и профессора / В. М. Лившиц, В. В. Немыкин, А. Р. Цыганов. – Горки, 1999. – 169 с.
17. НИАБ – Ф. 2259. Оп. 1. Д. 1622. Л. 145.
18. НИАБ – Ф. 2259. Оп. 1. Д. 1622. Л. 55.

SUMMARY

The article is devoted to certain aspects of the functioning of Gorygoretsky Agricultural Institute in the period of the greatest prosperity – from 1848 to 1857. The main activities carried out by the Institute to improve the quality of education are examined; special attention is given to those which provided practical orientation – the work of the educational farm, experimental field, holding agricultural exhibitions and congresses. The author concludes that despite the fact that the Institute was in a provincial town far from the major scientific and cultural centers, it managed to become the center for the training of highly qualified personnel for agriculture throughout the Russian Empire.

Поступила в редакцию 03.03.2015 г.

УДК 94(476)«19»:631.1

П. П. Бухавец,

магістр гістарычных навук, аспірант кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў БДПУ

СТВАРЭННЕ ЗЕМЛЯРОБЧЫХ ГУРТКОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ ХХ ст.

Земляробчыя гурткі і сельскагаспадарчыя таварыствы як формы самаарганізацыі сельскага насельніцтва ўзніклі ў Заходняй Еўропе. З'яўленне земляробчых гурткоў на тэрыторыі Беларусі ў пачатку ХХ ст. трэба звязваць з зямельным голадам, які быў абумоўлены ў першую чаргу дэмаграфічным выбухам другой паловы ХІХ ст. Сацыяльныя групы па-рознаму бачылі вырашэнне дадзенай праблемы. Частка сялянства спадзявалася на перадзел зямельнай пло-

шчы, якая заставалася ва ўласнасці памешчыкаў. Тыя, у сваю чаргу, не пагаджаючыся з магчымымі радыкальнымі зменамі, шукалі альтэрнатыву ўздыму сялянскай гаспадаркі. На старонках мясцовай перыёдыкі аграрнае пытанне атрымала шырокае абмеркаванне. Значная частка публіцыстаў прытрымлівалася таго меркавання, што галоўнай прычынай сялянскага малазямелля была перш за ўсё нізкая культура гаспадарання. Менавіта таму выхад з крызіснага

становішча бачыўся ў інтэнсіфікацыі сялянскай гаспадаркі [1, л. 87–88]. Першая расійская рэвалюцыя вымусіла ўрад перайсці да карэнных пераўтварэнняў у аграрнай сферы. У сваю чаргу мясцовае памеснае дваранства ініцыявала стварэнне земляробчых гурткоў, якія ўжо мелі станоўчы вопыт дзейнасці за межамі Расійскай імперыі. Да 1914 г. земляробчыя гурткі аб'ядналі вялікую колькасць сялян, што жадалі палепшыць сваю гаспадарку. Яны сталі грамадскім інструментам па ўцягванні сялянства ў агульныя працы мадэрнізацыі.

Праблема стварэння земляробчых гурткоў у дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі Расіі не набыла такой важнасці, як, напрыклад, тое адбылося з сельскагаспадарчымі таварыствамі. Нешматлікія дарэвалюцыйныя даследчыкі закранулі толькі пясочныя факты стварэння і дзейнасці земляробчых гурткоў у Беларусі ў кантэксце вывучэння кааператыўнага руху. М. Фрыдман звярнуў увагу на арганізацыю пры Мінскім таварыстве сельскай гаспадаркі (МінТСГ) аддзялення па паляпшэнні дробных гаспадарак, якімі прадугледжвалася стварэнне сялянскіх сельскагаспадарчых таварыстваў [2, с. 72]. С. М. Пракаповіч адзначыў выпадкі нацыянальна-канфесійнага ўціску ў Віленскай губерні [3, с. 369]. І. В. Яноўскі вызначыў колькасць і час заснавання земляробчых гурткоў у Магілёўскай губерні [4, с. 2–3]. Характэрным для аўтараў гэтага перыяду з'яўляецца адсутнасць дакладнай дэфініцыі «земляробчыя гурткі». Не зважаючы на існаванне адрозненняў, падкрэслівалася тоеснасць земляробчых гурткоў і дробных сельскагаспадарчых таварыстваў.

Нягледзячы на тое, што ў савецкай айчынай гістарыяграфіі аграрная праблематыка займала адно з цэнтральных месц, праблема земляробчых гурткоў доўгі час амаль не закраналася. Пры гэтым варта адзначыць, што факты актыўнай дзейнасці гурткоў у пачатку XX ст. знаходзілі сваё адлюстраванне ў акадэмічных зборніках дакументаў [5, с. 764–766]. Л. П. Ліпінскі быў адным з першых беларускіх даследчыкаў, хто звярнуў увагу на стварэнне і дзейнасць земляробчых гурткоў. Ён адзначыў адсутнасць дадзенага тыпу аб'яднанняў у Віцебскай губерні да 1906 г. і хуткі рост іх колькасці ў 1913 г. Аўтар падкрэсліў юрыдычную асаблівасць стварэння земляробчых гурткоў як аддзелаў пры Таварыстве віцебскіх сельскіх гаспадароў (ВіцТСГ). Аднак за выключэннем аднаго факта не прыводзіць звестак аб стварэнні гурткоў у іншых беларускіх губернях [6, с. 140–141].

Больш падрабязны разгляд стварэння і дзейнасці земляробчых гурткоў зрабіў Х. Ю. Бейлькін у канцы 1990-х гг. У межах даследавання кааператыўнага руху ў Беларусі аўтар разглядаў земляробчыя гурткі як адзін з тыпаў кааперацыі. Пры гэтым услед за дарэвалюцыйнымі аўтарамі выкарыстаў дэфініцыі «земляробчыя гурткі» і «малыя сельскагаспадарчыя таварыствы» як сінанімічныя.

Даследчык вызначыў сялянства мэтай аўдыторыяй земляробчых гурткоў, пры тым што ў іх складзе прысутнічалі памешчыкі, прадстаўнікі інтэлігенцыі і духавенства [7, с. 5, 44–45]. Была падкрэслена наяўнасць даволі сур'ёзных абмежаванняў, што мелі нацыянальна-канфесійны характар пры стварэнні гурткоў на тэрыторыі Віленскай і Гродзенскай губерняў [7, с. 46]. Адзначаючы адсутнасць паўнаважнасці статыстыкі, Х. Ю. Бейлькін выказаў меркаванне аб існаванні ў Беларусі перад Першай сусветнай вайной 200–250 сялянскіх гурткоў і таварыстваў [7, с. 47–48]. Фактычна без змен гэты тэкст быў перадрукаваны ў яго больш позняй манаграфіі [8, с. 202–211].

Такім чынам, маючы пэўныя напрацоўкі, праблема стварэння земляробчых гурткоў мала распрацаваная ў беларускай гістарычнай навуцы. Цалкам па-за ўвагай засталіся як генерацыя ідэяў, так і правыя аспекты яе рэалізацыі. Вызначэнне ролі сельскагаспадарчых таварыстваў у стварэнні земляробчых гурткоў мае фрагментарны характар. У сувязі з тэрміналагічнай блытанінай патрабуецца ўдакладненне колькасці заснаваных земляробчых гурткоў у межах 35 беларускіх паведаў.

Мэта даследавання – выяўленне асаблівасцей стварэння земляробчых гурткоў на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XX ст.

Эканамічны крызіс 1900–1903 гг. прымусіў звярнуць увагу на праблему развіцця сялянскай гаспадаркі найбольш актыўных і дальнабачных памешчыкаў, што гуртаваліся вакол сельскагаспадарчых таварыстваў.

Упершыню ідэя арганізацыі сялянскіх сельскагаспадарчых таварыстваў была агучана на майскім пасяджэнні МінТСГ ў 1900 г. Аўтар ідэі Б. С. Грабоўскі прапанаваў стварыць «Аддзяленне па паляпшэнні земляробства і саматужных промыслаў у дробных і сялянскіх гаспадарках». Сябры гэтага аддзялення павінны былі займацца не толькі непасрэдным заснаваннем сялянскіх таварыстваў у межах губерні, але і каардынацыяй іх дзейнасці. На сходах таварыстваў павінны былі весціся гутаркі аб праблемах сельскай гаспадаркі. З мэтай нагляднай агітацыі на зямлі сяброў аддзялення планавалася праводзіць доследы са штучнымі ўгнаеннямі і травасеяннем. На сродкі сялян набыць сенакасілкі, жняўкі, сепаратары і племянныя быкоў. МінТСГ праз сваю краму павінна было дапамагаць сялянам са збытам прадуктаў вытворчасці і набыццём неабходных машын, насення, угнаенняў і сельскагаспадарчай літаратуры. Пры аддзяленні планавалася арганізацыя бясплатнай кансультацыйнай дапамогі для сялян як па розных галінах сельскай гаспадаркі, так і ў сферы права. Пры стварэнні дадзенага праекта Б. С. Грабоўскі выкарыстаў напрацоўкі, якія мелі месца ў Германскай імперыі ў дадзенай сферы [9, с. 3, 17–18]. Увосень таго ж года ў рамках працы камісіі па паляпшэнні дробных гаспадарак быў заслуханы даклад В. С. Свянціцкага аб сельскагаспадарчых гуртках на польскіх землях Германскай імперыі.

Поспехі працы гурткоў у павышэнні вытворчай культуры сялян выклікалі бурныя абмеркаванні і пажаданні аб арганізацыі падобных аб'яднанняў МінТСГ. Аднак далей абмеркавання справа не прайшла [10, с. 15, 36, 47–52].

Падзеі Першай расійскай рэвалюцыі яшчэ ў большай ступені прыцягнулі ўвагу грамадства да праблем сялянскай гаспадаркі. Лібералізацыя заканадаўства, якая прадугледжвалася «Часовымі правіламі аб таварыствах і саюзах» ад 4 сакавіка 1906 г., адкрывала шырокія перспектывы ў адносінах да стварэння грамадскіх аб'яднанняў. Правілы дазвалялі ствараць грамадскае аб'яднанне па спрошчаным парадку, які прадугледжваў падачу заявы на імя губернатара. У заяве аб стварэнні таварыства павінны былі змяшчацца звесткі аб яго мэце і задачах, раёне дзейнасці, правілах прыёму сяброў, спосабу абрання праўлення і распарадчыка, а таксама вычарпальную інфармацыю аб заснавальніках [11, с. XV].

16 верасня 1906 г. на агульным пасяджэнні Віленскага таварыства сельскай гаспадаркі (ВілтСГ) Л. Цыбульскі прачытаў даклад «Аб пашырэнні сферы дзейнасці таварыства». Ён прапанаваў наладзіць справу па арганізацыі земляробчых гурткоў на аснове праекта статута, распрацаванага Л. Цыбульскім і В. Старжынскім. Аўтары праекта выкарысталі ўжо зацверджаныя ўладай статуты на тэрыторыі Прывісленскіх губерняў [12, с. 8–10]. На наступны дзень адбылося абмеркаванне спосабаў арганізацыі земляробчых гурткоў. Быў створаны арганізацыйны камітэт, у склад якога былі абраны па два прадстаўнікі ад кожнага павета. Камітэту давалася права запрашаць да супрацоўніцтва і асоб, якія не ўваходзілі ў склад таварыства. Старшыня прапанаваў далучыць да стварэння гурткоў платнага інструктара з Аўстра-Венгрыі ці Германіі [12, с. 13]. У 1906 г. адным з першых быў заснаваны Івейскі земляробчы гурток у Ашмянскім павеце Віленскай губерні [13, с. 44].

30 верасня 1906 г. агульны сход ВілтСГ выказаў жаданне арганізаваць земляробчыя гурткі ў губерні на аснове статута, складзенага ВілтСГ. Для большасці паветаў былі абраныя прадстаўнікі ВілтСГ, адказныя за арганізацыю гурткоў на месцах. Стварэнне гурткоў на тэрыторыі Дрысенскага, Лепельскага і Рэжыцкага паветаў ускладналася на адпаведныя павятовыя сельскагаспадарчыя таварыствы [14, арк. 27–27адв.].

Дазвол губернатара ад 12 кастрычніка 1906 г. з'явіўся падставай для стварэння гурткоў як аддзелаў ВілтСГ [14, арк. 32]. 10 снежня 1906 г. таварыствам была заснавана камісія па арганізацыі земляробчых гурткоў, у склад якой першапачаткова ўвайшлі 2 землеўладальнікі – Ф. М. Андрэіч і П. А. Лікса, губернскі аграном М. А. Судзілоўскі і старшы інструктар па малочнай гаспадарцы А. М. Шахназараў [14, арк. 38]. Камісія надрукавала і распаўсюдзіла статуты, выпрацавала праграму дзейнасці, справаздачныя бланкі, правілы

і праграму выстаў для гурткоў [15, с. 2–3]. Першы земляробчы гурток на тэрыторыі Віцебскай губерні быў арганізаваны П. А. Ліксам 3 снежня 1906 г. у маёнтку Краўцова Мішневіцкай воласці Гарадоцкага павета [14, арк. 33]. Паводле статута, гурток паставіў мэту палепшыць сельскагаспадарчую вытворчасць ва ўсіх яе галінах. Для дасягнення дадзенай мэты гурток на сваіх сходах з дапамогай спецыялістаў павінен быў даваць парады па вядзенні гаспадаркі, набыцці насення, угнаення, племянной жывёлы, знаёміць з палепшанымі земляробчымі прыладамі, дапамагаць у пошуку крэдытаў. Для нагляднага пераканання ў карысці і неабходнасці паляпшэння гаспадарання гурток павінен быў арганізоўваць паказальныя палі, праводзіць агляды лепшых гаспадарак і выпрабаванні розных прыпад і насення, уладкоўваць кірмашы-выставы [14, арк. 28].

У канцы 1906 г. бачачы відавочныя поспехі Віленскага і Віцебскага сельскагаспадарчых таварыстваў у справе арганізацыі земляробчых гурткоў, МінТСГ вярнулася да дадзенай праблемы. Б. С. Грабоўскі, рэзка крытыкуючы адсутнасць сувязі МінТСГ з сялянскім насельніцтвам, прапанаваў праект рэарганізацыі таварыства. Праект прадугледжваў паўсюднае стварэнне малых земляробчых гурткоў, якія павінны былі быць аб'яднанымі ў акруговыя і павятовыя аддзелы. Цэнтральным органам для ўсёй губерні павінен быў стаць з'езд дэлегатаў павятовых і акруговых сельскагаспадарчых устаноў [16, с. 12]. У выніку абмеркавання прапаноў Б. С. Грабоўскага агульны сход вырашыў стварыць камісію па распрацоўцы ўзорнага статута земляробчых гурткоў [16, с. 18].

Створаная камісія распрацавала праект, абмеркаванне якога адбылося на пасяджэнні агульнага сходу 11 сакавіка 1907 г. Чуткі аб хуткім стварэнні ўсесаслоўнай воласці, дзе б складовымі часткамі выступалі земляробчыя гурткі, і незадаволенасць пададзеным праектам, вымусілі сход прыпыніцца на ўзорах, зацверджаных у іншых губернях статутах [17, с. 11–13]. Аднак праца камісіі па стварэнні ўзорнага статута не скончылася. 8 мая 1907 г. на абмеркаванні агульнага сходу быў пададзены чарговы варыянт, які прадугледжваў больш цесную сувязь таварыства з гурткамі [18, с. 17]. Зацверджаны на агульным сходзе 16 кастрычніка 1907 г. праект статута для земляробчых гурткоў Мінскай губерні не быў падтрыманы ўладай [19, с. 14; 20, с. 12]. Тым не менш сябры Слуцкага аддзялення ў прыватным парадку прымалі непасрэдны ўдзел у стварэнні Старобінскага і Клецкага земляробчых гурткоў [21, с. 4, 6].

Магілёўскае таварыства сельскай гаспадаркі зацікавілася стварэннем земляробчых гурткоў толькі ў чэрвені 1908 г. Пасля даклада І. С. Галынскага «Аб земляробчых гуртках» агульны сход вырашыў яго апублікаваць, а таксама і праект статута гурткоў [22, с. 1]. Апошні быў выпрацаваны на аснове статута, створанага ВілтСГ

[23, с. 1]. У тым жа годзе на тэрыторыі Аршанскага павета быў арганізаваны Смалянскі земляробчы гурток [4, с. 2].

Па даных Дэпартаменту земляробства, у Гродзенскай губерні не было зафіксавана ніводнага факта стварэння земляробчых гурткоў [11, с. XXXII; 24, с. 74–75]. У той жа час Віцебская губерня была абсалютным лідарам па колькасці земляробчых гурткоў, нязначна саступаючы толькі Прывісленскім губерням. Калі ў 1906 г. быў створаны 1 гурток, то ў 1907 г. – 10, у 1908 – 23, 1909 – 6, 1910 – 16, 1911 – 35, 1912 – 18, 1913 – 16, 1914 г. – 12 гурткоў. У канцы 1914 г. у межах Віцебскай губерні налічвалася 136 земляробчых гурткоў, сярод якіх у Віцебскім павеце было 24, Гарадоцкім – 19, Полацкім – 17, Лепельскім – 9, Дрысенскім – 8 гурткоў. Найменшая колькасць аб'яднанняў гэтага тыпу было ў Люцынскім, Рэжыцкім і Дзвінскім паветах, што можна растлумачыць наяўнасцю там дробных сельскагаспадарчых таварыстваў [25, с. 203; 26, с. 211; 27, с. 164; 28, с. 223].

У Віленскай губерні за 1911 г. налічвалася 35 гурткоў. Сярод іх у Лідскім павеце было – 9, Дзісенскім – 6, Вілейскім і Ашмянскім па 3 земляробчыя гурткі [11, с. XXXII, 10–12]. Да 1915 г. колькасць гурткоў у губерні павялічылася да 41 [24, с. 74]. Значна саступалі па колькасці заснаваных гурткоў Мінская і Магілёўская губерні. У першай на 1911 г. налічвалася 11 аб'яднанняў дадзенага тыпу. Сярод іх 5 знаходзілася ў Слуцкім, па 2 у Пінскім і Навагрудскім і па 1 гуртку ў Барысаўскім і Рэчыцкім паветах. Да 1915 г. не было зафіксавана выпадкаў стварэння новых земляробчых гурткоў [11, с. XXXII, 73–74; 24, с. 232–235]. У Магілёўскай губерні былі створаны толькі 4 земляробчыя гурткі, 2 з іх у Мсціслаўскім і па 1 у Клімавіцкім і Аршанскім паветах [24, с. 236–238].

Такім чынам, ідэя рэфармавання сялянскіх гаспадарак праз стварэнне і дзейнасць земляробчых гурткоў была запазычана сельскагаспадарчымі таварыствамі Паўночна-Заходняга краю з Заходняй Еўропы на мяжы стагоддзяў. Прававая лібералізацыя, якая адкрыла шырокія магчымасці па стварэнні земляробчых гурткоў, – прадукт Першай расійскай рэвалюцыі. Той жа фактар стаў вызначальным у значным інтарэсе з боку мясцовых памешчыкаў да праблем дробнага землеўладання.

Галоўная роля ў стварэнні земляробчых гурткоў на тэрыторыі Беларусі належала губернскім сельскагаспадарчым таварыствам. Менавіта яны займаліся распрацоўкай статутаў, непасрэднай арганізацыяй і каардынацыяй іх дзейнасці. Мэтанакіраваная дзейнасць Віцебскага і Віленскага сельскагаспадарчых таварыстваў прынесла найбольш плённыя вынікі. У той жа час неспрыянне ўлады Мінскаму таварыству сельскай гаспадаркі і невялікая зацікаўленасць з боку Магілёўскага таварыства сельскай гаспадаркі адбіліся на агульнай колькасці створаных земляробчых гурткоў у адпаведных

губернях. З 1906 па 1914 г. у межах 35 беларускіх паветаў было заснавана 113 земляробчых гурткоў. Варта адзначыць, што іх дзейнасць у значнай ступені адпавядала агульнаму вектару Стаўпінскай аграрнай рэформы.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Пичуков, В. П. Общественно-политические позиции легальной периодической печати Беларуси в конце XIX – начале XX в. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В. П. Пичуков. – Минск, 1996. – 132 л.
2. Фридман, М. Общества сельских хозяев в деревне / М. Фридман ; под ред. И. Озерова. – М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1903. – 108 с.
3. Прокопович, С. Н. Кооперативное движение в России. Его теория и практика / С. Н. Прокопович. – Изд. 2-е. – М. : Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1918. – [2], 385 с.
4. Яновский, И. В. Краткий обзор деятельности сельскохозяйственных обществ в Могилёвской губернии за 1915 год / И. В. Яновский. – Могилёв : Тип. И. Б. Клаза и М. Л. Кагана, 1918. – [2], 18 с.
5. Документы и материалы по истории Белоруссии : в 4 т. / АН БССР, Ин-т истории ; редкол.: В. Н. Перцев [и др.]. – Минск : АН БССР, 1936–1954. – Т. 3. – 1953. – 1018. [1] с.
6. Липинский, Л. П. Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии / Л. П. Липинский. – Минск : БГУ, 1978. – 224 с.
7. Бейлькин, Х. Ю. Кооперативное движение в Беларуси (эпоха капитализма) / Х. Ю. Бейлькин. – Гомель : ГКИ, 1998. – 79 с.
8. Бейлькин, Х. Ю. Капиталистическая трансформация сельского хозяйства Беларуси в начале XX века (1901–1914 гг.) / Х. Ю. Бейлькин. – Гомель : ЦИИР, 2006. – 296 с.
9. Журнал общего собрания Минского общества сельского хозяйства 7 и 8 мая 1900 г. / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типолит. Х. Я. Дворжеца, 1900. – [II], 19, [I] с.
10. Журнал общего собрания Минского общества сельского хозяйства 15 октября 1900 г. / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типолит. Х. Я. Дворжеца, 1900. – [II], 53 с.
11. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах. Год первый. Адрес-календарные сведения к весне 1911 года / Г. У. З. и З., Д. З. ; под ред. В. В. Морачевского. – СПб. : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1911. – III, [IV], LIII, 434, XLI с.
12. Журнал общего собрания членов Виленского общества сельского хозяйства 16 и 17 сентября 1906 года / Виленское об-во сельского хозяйства. – Вильна : Тип. И. Завадского, [1907]. – 24 с.
13. Деятельность сельскохозяйств. кружков и сельскохозяйств. обществ мелкого района Виленской губернии за 1914 год / Виленское об-во сельского хозяйства. – Вильно : Тип. Znicz, 1915. – 54 с.
14. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 66. Арк. 27–27 адв.
15. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев. За 1910 г. / Об-во витебских сельских хозяев. – Витебск : Типолит. насл. М. Б. Неймана, 1911. – 203, 42 с.
16. Журнал общего собрания 10 декабря 1906 года / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типолит. Дворжец, 1907. – [II], I, 21 с.
17. Журнал общего собрания 11 марта 1907 года / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типолит. Дворжец, 1907. – [II], II, 35 с.
18. Журнал общего собрания 8 мая 1907 года / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типо-лит. Дворжец, 1907. – [V], 24 с.
19. Журнал общего собрания 16 октября 1907 г. / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типолит. Дворжец, 1907. – [II], 29 с.
20. Журнал общего собрания 15 октября 1911 года / Минское об-во сельского хозяйства. – Минск : Типолит. Дворжец, 1912. – 22, [I] с.
21. Протоколы общих собраний от 18 февраля, 13 мая, 12 августа и 2 декабря 1907 г. / Слуцкое отделение Минского об-ва сельского хозяйства. – Вильна : Тип. Э. Новицкого, 1908. – 16 с.

22. Протоколы общих собраний Могилёвского общества сельского хозяйства от 7 и 8 июня 1908 года / Могилёвское об-во сельского хозяйства. – Могилёв : губ. Тип., [1908]. – [2] с.
23. Инструкция лицам, желающим учредить земледельческий кружок / Могилёвское об-во сельского хозяйства. – [Могилёв] : [1908]. – [2] с.
24. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / М. З., Справочно-издательское бюро при Д. З.; под ред. В. В. Морачевского. – Петроград : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1916. – [VII], 91, 885, 230, [XIII] с.
25. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев. За 1911 г. / Об-во витебских сельских хозяев. – Витебск : Типолит. Подземского, 1912. – 340 с., [2] л. табл.
26. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев и состоящих в его ведении земледельческих кружков. За 1912 г. / Об-во витебских сельских хозяев. – Витебск : Типолит. насл. М. Б. Неймана, 1913. – 233, 13 с., [3] л. табл.
27. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев и состоящих в его ведении земледельческих кружков. За 1913 г. /

- Об-во витебских сельских хозяев. – Витебск : Типолит. П. А. Подземского, 1914. – [1], 206, 57 с., [1] л. табл.
28. Отчет о действиях Общества витебских сельских хозяев и состоящих в его ведении земледельческих кружков. За 1914 г. / Об-во витебских сельских хозяев. – Витебск : Типолит. П. А. Подземского, 1915. – [2], 256 с., [2] л. табл.

SUMMARY

The features of process of creation of agricultural circles in the territory of Belarus at the beginning of the XX century are investigated. The idea of creation of agricultural circles was borrowed by members of agricultural societies from Western Europe. Creation of agricultural circles is substantially caused by legislative liberalization. The role of provincial agricultural societies in direct creation of agricultural circles is shown. The quantity of the based agricultural circles is specified in borders 35 Belarusian districts.

Паступіў у рэдакцыю 10.03.2015 г

УДК 94(476)«192/193»:314.7

И. М. Богомья,

аспирант кафедры истории Беларуси и славянских народов БГПУ

ПРОЦЕСС УРБАНИЗАЦИИ В БССР В 20–30-е гг. XX в.

Впервые десятилетия XX в. имелись все экономические предпосылки для урбанизации Беларуси, в первую очередь для увеличения численности торгово-промышленного населения за счет земледельческого. Ее процесс находил свое отражение в росте городских поселений, концентрации городского населения, особенно в крупных городах, в распространении черт городской жизни на всю сетку населенных пунктов [1, с. 367]. К этому времени территория БССР составляла 126 тыс. кв. км. Численность населения на 17 декабря 1926 г. составила 4 млн 983 тыс. 240 чел., но уже по данным на январь 1939 г. эта цифра увеличилась до 5 млн 568 тыс. 994 чел. [2, с. 21].

Несмотря на быстрое развитие городов и мероприятий по увеличению притока населения в города, все же основную массу населения составляло сельское, хотя и городское население с каждым годом увеличивалось.

Таблица 1 – Население БССР в 20–30-е гг. XX в. (в тыс.)*

БССР	1924 г.	в %	1927 г.	в %	1932 г.	в %	1933 г.	в %
Всего населения	4604,7	100	4983,2	100	5352,2	100	5467,3	100
Городского	748,8	16,26	779,0	15,63	923,3	17,25	940,8	17,72
Сельского	3855,9	83,74	4204,2	84,37	4428,9	82,75	4526,6	82,28

*Таблица составлена на основании данных Национального архива Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 30. Оп. 7. Д. 17. Статистические сведения о национальном населении БССР.

Анализ таблицы 1 позволяет сделать вывод о том, что несмотря на общий рост городского

населения, доля его в сравнении с сельским стала расти только в 30-е гг. XX в. Это можно объяснить ускорением темпов индустриализации в БССР в данный период. Пополнение городского населения шло преимущественно за счет эмиграции. Роль натурального прироста оставалась на втором месте. При этом эмиграционные процессы в городах и за пределами БССР с каждым годом нарастали [4, с. 371].

Состав населения БССР был многонациональным. Что касается евреев, то на территории БССР (в границах 17 сентября 1939 г.) их удельный вес после октября 1917 г. продолжал падать. С ликвидацией царского режима были уничтожены все правовые ограничения на места жительства евреев. В результате началась массовая миграция еврейского населения за пределы республики. К моменту переписи 17 сентября 1926 г. евреи составляли 8,2 % (408,6 тыс.) населения БССР. Сокращение их удельного веса продолжалось и в дальнейшем [6, с. 63]. По материалам переписи населения 1937 г. национальный состав по республике был следующим: белорусов насчитывалось 4 млн 361 тыс. 804 чел., следующей группой по численности были евреи – 363 тыс. 217 чел., русских – 248 тыс. 169, поляков – 119 тыс. 881, украинцев – 65 тыс. 416 чел. [5, с. 14].

Кроме белорусов, русских, поляков, украинцев и евреев, составляющих подавляющее большинство населения, в БССР проживали татары, литовцы, цыгане, латыши, армяне, грузины, азербайджанцы, мордва и другие народы. В 1926 г. их численность составляла около 42 тыс. чел. или 0,5 % от всего населения республики [7, с. 131].